

Baisogalos apylinkių pasakojamosios tautosakos bruožai

Jūratė Šlekonytė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Dar ir dabar užrašomi folkloro kūriniai liudija šiame krašte gyvavus turtingą sakytinę tradiciją. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne (toliau – LTR) sukauptas nemažas pluoštas Baisogalos krašto žmonių dvasinės kultūros lobių. Juos papildyti pavyko 2004 m. birželio 7–14 dienomis vykusios ekspedicijos medžiaga.

Šiame straipsnyje įvertinsime Baisogalos krašto žmonių pateiktų pasakojamosios tautosakos kūrinių žanrinę įvairovę. Lygindami senuosiuose rankraščiuose išsaugotus kūrinius su neseniai vykusios ekspedicijos duomenimis išsiaiškinsime, ar pakito repertuaras bei išskirsime būdingiausias Baisogalos valsčiaus pasakojamosios tautosakos bruožus.

Tautosakos rinkėjai ir pateikėjai

Aptariant kokį nors objektą, paprastai jo raidos etapus stengiamasi apžvelgti remiantis chronologine seka. Šia taisykle pasiremsime ir apžvelgdami Baisogalos apylinkių tautosakos rinkimo istoriją. Liaudies kūryba čia pradėta rinkti dar tarpukario laikotarpiu. Seniausia medžiaga randama P. Merecko 1926 m. sudarytame rinkinyje. Jame yra ir iš Baisogalos miestelio gyventojų užrašytų kūrinių. Pateikėja O. Bobkevičaitė papasakojo sakmių apie vaidenimąsi, numirėlius bei burtų¹.

1931 m. keturių pasakų rinkinėlį Tautosakos komisijai pateikė Pākiršinio pradinės mokyklos direktorius Kazys Rapšys. Pasakas užrašė tos mokyklos mokiniai. Į rinkinį sudėtos dvi stebuklinės, po vieną buitinę bei melų pasakas².

1933 m. sudarytame gamtininko Jurgio Elisono rinkinyje³ aptinkame Baisogalos apylinkėse užrašytas buitinę pasaką, pasaką apie kvailą velnią, mitologinę sakmę.

Petro Būtėno padavimų rinkinyje išliko vienas padavimas, skirtas Baisogalos miestelio bei Kiršino upelio pavadinimų kilmei paaiškinti⁴. Deja, kūrinys nėra visiškai autentiškas, jo turinys gerokai suliteratūrintas.

Kaip ir daugelyje Lietuvos vietovių, renkant Baisogalos krašto tautosaką daugiausiai prisidėjo pavieniai entuziastai. Ryškiausia įnašą regime Valatkonių kaimo ūkininko Vlado Žaromskio veikloje. LTR pavyko aptikti net penkis stambius jo parengtus tautosakos pluoštus. Galime numanyti, kad V. Žaromskio entuziazmas rinkti tautosaką buvo nulemtas materialinės paskatos, nes už surinktą tautosaką mokėta. To įrodymas būtų prie tautosakos rinkinėlio pridėtas laiškas archyvo vadovui:

„Patiekdamas Archivui šią sąskaitą prašau už surinktą medžiagą skyrti atliginimą. Taipgi prašau atliginimo ir už IV pluoštą mano surinktos tautosakos, kuris pasiųstas Tamsoms š. m. spalio mėn. Su aukšta pagarba – ūkininkas Vladas Žaromskis“⁵.

¹ LMD I 621(65–89).

² LTR 212.

³ LTR 270.

⁴ LTR 3087(21).

⁵ Laiško kalba netaisyta.

Tačiau tokias abejones išsklaido pati medžiaga. Versdami lapus pastebime, kad kūriniai rinkti ir fiksuoti labai atsakingai, pedantiškai suregistruoti ne tik pagrindiniai pateikėjo duomenys, bet ir kūrinių išmokimo aplinkybės. Pasakos užrašytos palyginti neblogai, išlaikyta autentiška kalba, beveik neaptinkama koregavimų. Iš to galime daryti išvadą, jog liaudies kūrybos rinkimas V. Žaromskiui buvo malonus hobis. Tautosaką jis pradėjo užrašinėti ir siųsti į tuometinį Tautosakos archyvą maždaug nuo 1935 metų. Būtent šiais metais datuojamas pirmasis atsiųstas pluoštas. Rinkinyje sukaupta pasakų, dainų, patarlių, prietarų⁶. Metais vėliau sudaryto rinkinio⁷ repertuaras pasižymi nedidele žanrine įvairove. Čia dominuoja obseniški anekdotai, tarp kurių išterpia keletas pasakų, žaidimų, papročių aprašymų, piršlio korimo oracija⁸. Ypač vertinga oracija, nes čia aprašoma ir ją lydintios vestuvinės apeigos. Tais pačiais metais surinkti dar keli tautosakos pluoštai. Viename jų vyrauja pasakojimai, papročių aprašymai, aptinkama ir pasakų⁹. Kiek vėliau V. Žaromskis Tautosakos archyvui atsiuntė dar du folkloro pluoštus¹⁰. Pirmame rinkinyje randame pasakų, pasakojimų, burtų, prietarų, dainų, patarlių ir priežodžių, mįslių. Dėmesio verti ūkininkės Ulijonos Petraitienės pateikti religinio atspalvio pasakojimai apie šv. Lauryną (45), šv. Elžbietą (46), šv. Izidorių (47), šv. Zitą (48), šv. Antaną (53, 54), šv. Jurgį (57), apie kunigo pamestą ir žuvų (94), bičių (95) išgelbėtą Švenčiausiąjį. Pastaruosiuose kūriniuose išvelgiama, kaip žemdirbiškoji kultūra adaptuoja krikščioniškuosius simbolius. Antrajame pluošte sukaupta dainų, pasakojimų, keletas stebuklinių, novelių pasakų, burtų, prietarų, patarlių, priežodžių.

Daugelį metų rinkdamas tautosaką, V. Žaromskis aptiko puikių tautosakos pateikėjų. Visų pirma dėmesį patraukia pasakų sekėjas Ignas Paura. Užrašinėtojas pažymėjo savo pastabose, kad

„Paura nemoka skaityti. Pasakas išmoko iš savo tėvo ir kitų žmonių. Kaip darbininkas gyveno nepastoviai – ėjo iš dvaro į dvarą; iš ūkės į ūkį“¹¹.

Kaip žinome, tautosakos pateikėjui neraštingumas nėra didelė kliūtis, netgi atvirkščiai, iš tokio žmogaus užrašyti kūriniai būna itin persismelkę liaudiškąja autentika. Įdomu, kad civilizacijos išradimai pasiekė ir neraštingą kaimo žmogų. Antai I. Paura stebuklinėse pasakose mini telefoną, orlaivį. Iš I. Pauros V. Žaromskis išgirdo devynias pasakas. Pasakos pasektos rišliai, o tai leidžia daryti išvadą, jog mėgtos dažnai sekti. Kūriniai labai išplėtoti, dažnai dėka kontaminacijų, t. y. jungiant į visumą skirtingų tipų pasakas. Akivaizdus pavyzdys yra pasaka apie poną, ieškojusį vaito. Ji susideda iš keturių buitinių ir vienos formulinės pasakos¹². Pasakos susiejamos paprastai – jos seka viena po kitos, ir kūrinių nesunkiai būtų galima išskaidyti į atskiras dalis. Jungiamoji šio kūrinio grandis yra pagrindinis personažas – vaitas, kurio nuotykiškai ir iliustruojami būtent šiomis pasakomis. Taip pasakotojas savo talento dėka sukuria

⁶ LTR 786.

⁷ LTR 988.

⁸ LTR 988(102).

⁹ LTR 787.

¹⁰ LTR 1060, 1062.

¹¹ LTR 786.

¹² LTR 786(49).

spalvingą herojaus nuotykių epopėją. Kitos dvi stebuklinės pasakos pasižymi vienišumu, kūrinių kalbos gyvumu, ekspresija. Pasakos veiksmas vystomas tolygiai, be nereikalingų pertarų, labai įtaigiai. Neretai pasakojant apie rimtus įvykius, persismelkia komizmas, tarsi savotiškas atpildas už herojaus skriaudą, pvz.:

„Priėjo, sako, parduok tuos obuolius. Tokie gražūs tie obuoliai, kvepia – pasiukvatijo nupirkt visus tris, bus visiems po vieną: karaliui, karalienei ir tai jų karaliukei. Dabar parsinešė ji tuos obuolius, suvalgė visi po vieną, žiūri – kad jie į ožkas ir ožius pavirto. Nusigando visi, verkia. Kai verkia, tai ožio balsais bliana – bee“¹³.

Šešias pasakas pasekė Valatkonių kaimo gyventojas Antanas Urbonas. Kaip pažymėjo pastabose V. Žaromskis,

„A. Urbonas yra truputį kuprotas, bet linksmo būdo ir mėgsta pabliuznyti. Skaityti ir rašyti moka. Pasakas išmoko iš įvairių žmonių eidamas iš vieno dvaro į kitą (tarnauti)“¹⁴.

Iš A. Urbono užrašyta daug kūrinių, tačiau didesnė jų dalis yra nešvankūs kūriniai (anekdotai, buitinės pasakos su obsceniškais vaizdais). Dėmesio vertos yra pasakos. Tai stebuklinė pasaka apie stipruolį¹⁵, išsiskirianti nuotaikinga finaline formule:

„Kad iškėlė vestuves puikiausias. Ir aš ten baliavojau. Atsiguliau sklepe ant pakulų. Vainos čese rinko pakulas armotoms užkišt ir mane susuko su pakulom: užkišo armotą. Kai šovė ir atlėkiau aš čia į Valatkónis, nukritau ant akėčių ir dabar tebegyvenu tuose Valatkónyse“¹⁶.

Gražiai pasektos pasakos apie karalaitę ant stiklo kalno¹⁷ bei karalaitę karste¹⁸. Tarp kūrinių įvairovės išterpia viena pasaka apie kvailą velnią¹⁹.

Nedaug duomenų rasta apie tautosakos rinkimą sovietiniu laikotarpiu.

Ekspedicijos metu besidomint vietiniais tautosakos rinkėjais, Baisogalos bibliotekoje aptiktas Vlado Žaromskio prisiminimų bei tautosakos pluoštelis. Tikėtina, jog tai yra tas pats anksčiau minėtas aktyvus tautosakos rinkėjas, nes sutampa gimimo data. Abejonių kiek sukėlė skirtinga pavardžių rašyba. Paaiškėjo kai kurios šio žmogaus biografijos detalės. V. Žaromskis gimė labai gausioje šeimoje. Su pirmąja žmona jo tėvas turėjo devynis vaikus, o po jos mirties vedęs antrą kartą susilaukė dar penkių atžalų. Vladas buvo paskutinis vaikas šeimoje ir gimė praėjus mėnesiui po tėvo mirties. 1941 m. V. Žaromskis vedė Eleną Damašaitę iš Skėmių, susilaukė dviejų dukterų ir sūnaus. Iš kūrinių metrikų sužinome, kad tautosaką jam rinkti padėjo ir vaikai.

Didesnę minėto rinkinėlio tautosakos dalį sudaro Onos Urbaitės-Jonaitienės pasakojimai ir oracijos. Tai talentinga pasakotoja.

¹³ LTR 786(50).

¹⁴ LTR 988.

¹⁵ AT 301B.

¹⁶ LTR 988(45).

¹⁷ AT 530.

¹⁸ AT 307.

¹⁹ LTR 988(50).

Pažymima, kad O. Jonaitienė „mokėjo visokių istorijų ir oracijų, buvo pagarsėjusi pasakotoja. Giminių ar kaimynų suėjimuose visada ką nors papasakodavo, mokėjo pritaikyti. Jei gyvenimas būtų kitaip susiklostęs, galbūt būtų buvusi antra Žemaitė“²⁰.

O. Jonaitienė pasakė keletą vestuvinių oracijų. Ne visi iš jos užrašyti kūriniai yra vientisi, veikiausiai pateikėja jų gerai neprisiminė, tačiau juose išlaikyta oracijoms būdinga pateikimo forma – galūnių rimavimas, absurdiški vaizdai, kuriami pasitelkiant oksimoroną („*Ant vandens ugnį įkurt ir sušaldyt*“)²¹. Įdomu, kad ji ir dainas ne dainavusi, o sakiusi kaip oracijas. Iš šios pateikėjos užrašyta ir melų pasaka apie didelį meitėlį²². Rinkinyje aptinkama ir paties V. Žaromskio mokėta tautosaka. Tai visas ciklas pasakojimų apie čigonų nuotykius, keletas mitologinių sakmių apie velnius bei buitinė pasaka. Kūriniuose ryškiai jaučiamas kalbos redagavimas – sakinių konstrukcijų stilizavimas, dėmesys smulkioms detalėms.

1990 m. iš V. Žaromskio pasakojimų užrašė baisogalietis Stanislovas Černiauskas. Tai atsiminimai apie naktigonių išdaigas, mitologinės sakmės apie velnius (dalis jų pasikartoja aukščiau minėtuose V. Žaromskio atsiminimuose). Pasak S. Černiausko, ši medžiaga buvo panaudota kultūriniais tikslais. Ja remiantis parengtas 1,5 valandos scenos etnografinis vaizdelis, rodytas Baisogaloje, Vilniuje.

Paskutiniai tautosakos užrašymai yra iš jau anksčiau minėtos ekspedicijos. Jos metu daugiausia užrašyta dainų, tačiau kai kurie pateikėjai papasakojo ir įdomių pasakojamosios tautosakos kūrinių. Dominuoja sakmės, tikėjimai. Turbūt nieko nustumins pastaba, kad pasakų sekimo tradicija jau yra beveik sunykusi, menkai kas atmena ir gali rišliai pasekti šių kūrinių. Vis dėlto pavyko aptikti gerą pateikėją, papasakojusį nemažai įvairių žanrų kūrinių. Tai baisogalietis Jonas Jankūnas. Daugiausiai jis prisiminė ir papasakojo mitologinių sakmių. Nustebino, kad šis žmogus mokėjo nemažai taip retai užrašomų etiologinių sakmių. Iš jo užrašėme ir padavimų. Tai bene vienintelis pateikėjas, kuris mums pasekė dvi stebuklines pasakas. Tiesa, jos nėra vientisos, pastebimi akivaizdūs minties šuoliai, rodantys, kad pasakos arba seniai sektos, arba tokios nugirstos. Geriausiai pasektos buitinės pasakos. Jaučiama, kad pasakotojas dar ir dabar jas seka. Žinoma, dar reikia paminėti ir anekdotus, kurių dauguma yra lokalinio pobūdžio. Nuotaikingų pasakojimų, komiškų nutikimų iš savo jaunystės, anekdotų, sakmių papasakojo Vytautas Narakas iš Palūnų kaimo. Iš jo nugirsta ir jau anksčiau minėtų bei naujų nutikimų apie čigonus. Dvi buitines pasakas pasekė Jadvyga Kablienė. Likusieji pateikėjai daugiau papasakojo sakmių, tikėjimų, pasakojimų.

Padavimai

Padavimai – tai pasakojimai apie tam tikrus praeities įvykius. Jais žmonės stengėsi paaiškinti konkrečių aplinkos objektų kilmę, ypatybes. Daugelis padavimų atsakymą suteikia nukreipdami žvilgsnį į tam tikrus istorinius įvykius. Žmonėms pirmiausia rūpėjo toji aplinka, kurioje jie gyveno. Todėl ypač paplitę miestelių pavadinimų kilmės aiškinimai. Tokie padavimai būna dvejopi: vieni siužetiniai,

²⁰ LTR 7483(3).

²¹ LTR 7483(9).

²² AT 1960A.

su centriniu įvykiu, o kiti – trumpi, vieno ar dviejų sakinių su vietovardžių etimologizavimu²³.

Baisogalos gyventojai dar ir dabar žino padavimą apie miestelio kilmę. Juo stengiamasi paaiškinti, iš kur atsirado Baisogalos pavadinimas ir kodėl būtent šioje vietoje įkurtas miestelis. Vieni padavimai yra labai trumpi, vieno ar kelių sakinių. Paklaustas, iš kur atsirado Baisogala, pateikėjas trumpai paaiškina: „*Baisus galas, kada buvo kautynės*“²⁴.

Yra padavimų su išplėtotu siužetu. Tada siužetas papildomas įvykio detalėmis: paaiškinama, su kuo buvo kautynės, kas žuvo. Įvykio apibūdinimas tiesiogiai siejasi su miestelio pavadinimo kilme. Liaudiškasis etimologizavimas būna pakankamai naivus, bet lengvai suprantamas ir priimtinas kiekvienam žmogui. Dažniausiai pasitelkiama asociacija su bendrinės kalbos žodžiais. Baisogalos pavadinimas suprantamas pažodžiui: *baisus galas*. Šiuo atveju žodis galas liaudyje suprstas kaip mirtis, taigi pavadinimas iššifruotas kaip *baisi mirtis*. Kadangi padavimuose fiksuojama istorinė (daugiau apibendrinta) atmintis, tai mirtis asocijuojasi su karais, karių žūtimi. Daugumoje variantų Baisogalos kilmė yra traktuojama kaip vieta, kurioje kareiviai susilaukė baisaus galo, t. y. žuvo:

*„Baisus galas – nu kara. Daug kareivių sukišdava į tuos pelkes, kai suvarydava. Užtat ir vadina Baisogala – baisus galas. O baisus galas yra kai tas žudynes būdava, kareivius kai varydava“*²⁵.

Žinoma, padavimai nepretenduoja į tikrovę, jie tik liaudžiai suprantamai paaiškina nežinomus dalykus. Neretai šiuose kūriniuose atsispindi detalės, pagal kurias galima datuoti konkrečius istorinius laikotarpius. Tarkim, viename padavimo variante minima švedų kariuomenė. Pasakojama, kad švedai buvo užėmę Lietuvą, o lietuviai suorganizavo kariuomenę ir puolė švedus ties Baisogala²⁶. Įdomu, kad pasakotojas taip aiškina ne paties miestelio, o tik jo pavadinimo kilmę. Istoriniai šaltiniai liudija, kad XVI a. švedų kariuomenė tikrai žygiavo per Baisogalą ir jos apylinkes.

Kiti variantai yra romantizuoti. Svetimą kariuomenę čia pakeičia plėšikai. Pasakojama, kad ties Baisogala buvusi miškinga vieta, per kurią ėję svarbūs prekybiniai keliai. Ties ta vieta dažnai užpuлдavo plėšikai. Todėl ta vieta praminta *baisiu galu*²⁷. Kitame variante pasakojama apie pelkėtą ežerą, kuriame kartais gyvuliai įklimpdavo. Tada tą vietą žmonės praminę *baisi gala*²⁸. Ir galiausiai pateikėjas papasakoja dar įdomesnę variantą. Caro laikais važiuodavo rinkti mokesčių ir grįžę sakydavo, kad čia *baisi i golyje*²⁹. Galima jausti, jog šie padavimai jau įtakoti literatūrinės tradicijos. To neneigia ir jų pateikėjas S. Černiauskas, teigdamas juos išmokęs dirbdamas Šiaulių ekskursijų biure.

Aiškinant miestelio kilmę, kartais nusakoma ir kitų objektų kilmė. Taip interpretuojama upelio Kiršino kilmė. Žmonės vėl pažodžiui supranta pavadinimą: „*Upelis kiršino viens kitam, i upelį pavadino Kiršinu*“³⁰. Arba pasakojama, kad per Baisogalą tekančią upę švedai pa-

²³ Kerbelytė B. *Lietuvių liaudies padavimai*, Vilnius, 1970, p. 126.

²⁴ LTR 7451(5).

²⁵ LTR 7451(325).

²⁶ LTR 3087(21).

²⁷ LTR 7451(147).

²⁸ LTR 7451(148).

²⁹ LTR 7451(149).

³⁰ LTR 7451(5).

vadino Keršija, nes lietuviai švedams ties ta upe ir miesteliu atkeršijo už visas skriaudas. Ilgainiui upelis tapo Kiršinu³¹.

Pasakoti padavimai apie gamtos objektus. Netoli Baisogalos yra keletas akmenų, apipintų pasakojimais. Dar ir dabar žmonės žino padavimų apie netoli Baisogalos esantį Valatkónių akmenį. Kaip ir visoje Lietuvoje užrašytuose padavimuose apie akmenis, taip ir apie Valatkonių akmenį pasakojama, kad tai esąs velnio akmuo. Tvirtinama, jog velnias nešęs akmenį, nes norėjęs sudaužyti Baisogalos bažnyčią, bet užgiedojo gaidys ir velnias jį pametė³². Tikima, kad velniai akmenis „kažkur nešdavo į savo būstines“³³. Stengiamasi paaiškinti ant akmens esančių ypatingų žymių kilmę bei akmenį supančio reljefo ypatumus (šalia akmens yra griovys). Paaiškėja, kokiu būdu velnias gabeno akmenį: „Velnias vilko žeme su grandine akmeną. Yra toks praciūožimas, bet užaugęs senais laikais“³⁴. Sakoma, kad ant akmens paviršiaus matyti velnio nagas ir grandinės žymės³⁵, matyti sudėti velnio pirštai³⁶. Yra užrašytas padavimo variantas, kai velnias, pernešdamas akmenį, atlieka teisėjo vaidmenį (beje, apie šį publikuotą kūrinių vietiniai gyventojai žino). Jame pasakojama, kaip dvarininkas Komaras atima dalį valstiečio Kadaro žemės. Žemių ribą žymėjęs akmuo. Kadaras ėmęs keikti Komarą, minėdamas velnius. Tada velnias pernešęs akmenį į Komaro žemę tiek, kiek šis buvo atėmęs iš valstiečio³⁷. Padavime atsispindi ne kartą pastebėtas dalykas, kad akmenys atlikę ribų žymėjimo funkciją. Nuosavybės ribų perkėlimas liaudies požiūriu yra griežtai baustinas. Žinoma lietuvių sakmių, kuriose riboženklis perkėlusio žmogaus vėlė po mirties neturi ramybės, vaidenasi, prašydama žmonių gražinti juos į buvusią vietą³⁸.

Sakmės

Baisogalos apylinkių gyventojai pasakojo ir dar dabar mėgsta pasakoti sakmes. Populiariausios yra mitologinės sakmės, tačiau ekspedicijos metu užrašyta ir keletas etiologinių sakmių. Ryškiausias etiologinių sakmių bruožas – savita liaudiškoji filosofija. Šiose sakmėse atsispindi žmonių pastabumas įvairioms gyvenimo detalėms ir noras paaiškinti tam tikrų reiškinių kilmę. Visa atsakomybė už pasaulio netobulumą atiduodama į Dievo rankas: jis turi nuolat taisyti pastebėtas klaidas, o kartais duoda žmogui galimybę rinktis, tik pastarasis priima netinkamą sprendimą. Todėl etiologinės sakmės vaizdžiai parodo, kad žmogus dažniausiai yra pats kaltas dėl gyvenime patiriamų sunkumų.

Rankraštinėje medžiagoje pavyko rasti tik keletą etiologinių sakmių. Viename kūrinyje pasakojama, kodėl žmogus nusideda. Atsakomybė už žmogaus nuodėmes nuimama nuo jo pečių, pasakojant, kad kiekvieną žmogų seka velnias ir angelas. Angelas žmogų saugo, o velnias – skatina nusidėti³⁹.

Ekspedicijos metu šių kūrinių papasakojo J. Jankūnas. Vienas jų – tai gana populiaris sakmė apie žmogaus ir gyvūnų gyvenimo trukmę. Viešpats išdalijęs metus visiems po lygiai – po trisdešimt metų: žmogui, šuniui, katei, arkliui. Gyvūnai dalį savo metų atidavę

³¹ LTR 3087(21).

³² LTR 7451(17).

³³ LTR 7451(328).

³⁴ LTR 7451(17).

³⁵ KŽA 223.

³⁶ LTR 7451(328).

³⁷ VEMD 47.

³⁸ KLPTK III, p. 97.

³⁹ LTR 1060(40).

žmogui. Todėl dabar žmogus gyvena iki šimto metų⁴⁰. Tiesa, sakmėje nedetalizuojama žmogaus iš gyvūnų gautų metų kokybė. Kitų regionų sakmėse minima, kaip žmogus, nugyvenęs savo žmogaus metus ir pradėjęs gyventi iš gyvūnų gautus metus, pastebi, jog perima ir jų gyvenimo sunkumus: gyvena kaip šuo, arklys, beždžionė. Taip filosofškai įvertinami žmogaus gyvenimo ypatumai senatvėje. Iš to paties pateikėjo užrašyta visoje Lietuvoje labai populiarī sakmė, aiškinanti, kodėl žmonės nežino, kada mirs⁴¹. Mėgtos pasakoti sakmės, aiškinančios gyvūnų išvaizdos ar elgsenos ypatumų kilmę. J. Jankūnas papasakojo unikalią sakmę apie gyvūnų uodegų ilgumo kilmę⁴². Tas pats pateikėjas prisiminė ir populiarīą sakmę apie tai, kodėl kurmis keliais nevaikšto – jis esąs nubaustas, nes, priešingai nei kiti gyvūnai, nėjo kelių taisyti⁴³. Tuo tarpu tarpukaryje užrašytoje sakmėje arklio kilmė aiškinta iš krikščioniško požiūrio taško: gyvūlys atsiradęs Dievui sudrožus lazda žalčiui⁴⁴.

Keistuose ar paradoksaliuose reiškiniuose, objektų ypatybėse liaudis išvelgė neigiamo personažo – velnio – įtaką. Antai sakmėje apie ožkos sutvėrimą pasakojama, kad Viešpats sutvėręs žemę, dangų, vandenį, gyvūnus, o velnias nulipdęs ožką ir, deja, nemokėjęs jai įpūsti gyvybės. Tai padaręs Viešpats⁴⁵. Sakmėje norima pažymėti, kad gyvybės įkvėpimo galia priskiriama tik Viešpačiui, o nevykęs mėgdžiotojas velnias sugeba tik suteikti gyvūnui išorinį pavidalą. Todėl tikroju kūrėju pripažintinas Viešpats. Beje, ožka velnio gyvūnu greičiausiai įvardijama dėl jos išvaizdos panašumo velniui.

Baisogalos apylinkėse populiarīos mitologinės sakmės. Viena iš gausiausių grupių yra sakmės apie velnią. Žmonės domino viskas: šios paslaptingos mitinės būtybės išvaizda, elgsenos ypatumai. Dar ir dabar žmonės prisimena pasakojimų apie velnio išvaizdą. Pateikėjų liudijimu, velnias esąs kaip žmogus, su batukais, ant kurių užlipus jis nejaučias, nes jo koja – karvės pėda⁴⁶. Sakoma, kad „*velnias panašus į beždžionę, tik tai ragai dideli*“⁴⁷.

Velnias turįs ir vardą – šaukiamas Joske⁴⁸, Šioše⁴⁹. Išskirtinis velnio išvaizdos bruožas, leidžiantis vizualiai suprasti, kad tai yra būtent ši mitinė būtybė – jo nosis su viena skylute⁵⁰. Velniai primindavę puošnius jaunikaičius: „<...> būna apsirėdę, apsiavę blizgančiais batais, kepalušuoti“⁵¹, velnias atrodęs kaip „*kepalušuotas, batuo-tas, apsirėdęs gražiu garnitorium ponaitis*“⁵². Jie itin noriai linkę bendrauti su žmonėmis: ateina į pamiškę ripkos ritinėti su naktigoniais⁵³, į kaimo vakaruškas ir šokdina kaimo mergaites⁵⁴. Mitinę velnio prigimtį išduoda jo išsiskirianti elgsena: šokuose „*šokdavo kaip ant sprandžinų*“⁵⁵. Daugiausiai velnias gyvena pelkėje⁵⁶, tačiau mėgsta apsigyventi ir netoli žmonių – už krosnies⁵⁷. Dažniausios velnio lankymosi vietos – jaujos, pirtys⁵⁸.

Velnių pasaulis yra priešingas ne-gu žmogaus. Tai galima spręsti iš velnio ir žmogaus mainų. Mainų iniciato-

⁴⁰ LTR 7451(372).

⁴¹ LTR 7451(374).

⁴² LTR 7451(371).

⁴³ LTR 7451(377).

⁴⁴ LTR 988(90).

⁴⁵ LTR 7451(378).

⁴⁶ LTR 7451(338).

⁴⁷ LTR 7451(311).

⁴⁸ LTR 7451(335).

⁴⁹ LTR 7483(43), 787(27).

⁵⁰ LTR 270(508).

⁵¹ LTR 7483(38).

⁵² LTR 7483(43).

⁵³ LTR 270(508).

⁵⁴ LTR 7483(38), 7451(321).

⁵⁵ LTR 7483(38).

⁵⁶ LTR 7483(43).

⁵⁷ LTR 7483(40).

⁵⁸ LTR 7451(231).

rius visada būna velnias, pasirodantis jaunikaičio pavidalu. Atjoja ponaitis ant gražaus arklio ir siūlo suvargusį žmogelio arkli mainyti į jo gražųjį. Apmainęs, parjojęs namo, visiems pasigyres mainais žmogus pastebi, kad čia ne arklys, o beržo šaka⁵⁹. Panašūs mainai vyksta su tabokinėmis. Žmogus savo prastą, iš avino mašnelės padarytą tabokinę išmaino į kaulinę, nušlifuoatą, blizgančią. Vėliau žmogus pastebi, kad čia besanti arklio kanopa⁶⁰.

Velnių pasaulio iliuziškumas pasireiškia ir kitais būdais. Velniai turi savo veiklos erdvę (mišką, pelkę) ir laiką (vėlų vakarą, dalį nakties). Pasakojama, kad prie velnio akmens vaidenasi. Eina muzikantas vėlai vakare į šokius ir sutinka porelę – merginą ir vyrą. Šie pakviečia muzikantą pagroti. Muzikantas groja, o pasipuošusios panos ir kavalieriai šoka. Už grojimą jam duodama karolių, papuošalų ir kt. Kai sugieda gaidys, muzikantas pastebi, kad tai ne auksas, bet arkliašūdžiai, o vietoj karolių užmauti seni supuvę pančiai⁶¹.

Kartais velnias pasireiškia kaip geradarys – padeda nelaimės užkluptam žmogui, nekeldamas jokių išankstinių sąlygų. Kai nustimpa žmogaus karvė, jis paskolina šimtą rublių. Po kurio laiko žmogus atneša skolą ir sužino, kad geradarių užmušęs dundulis⁶². Ekspedicijos metu užrašytas įdomus sakmės variantas apie žmogų, kuris per mišias eina grybauti, uogauti ir randa daug šių gėrybių. Sutinka ponaitį su juoda skrybėle, juodu kostiumu ir nosyje tik viena skylute. Tada supranta, kad jam padėjo velnias⁶³. Ši sakmė papildoma duomenimis apie draudimus, tačiau joje pateikiama informacija yra kiek netradicinė, nes kitais atvejais mišių metu dirbantis žmogus yra nubaudžiamas: išgąsdinamas ar net žūsta, o čia jam sekasi. Regis, sakmė yra įtakota krikščioniškosios pasaulėžiūros – žmogus susilaukia velnio pagalbos, nes daro nuodėmę.

Akistata su mitiniu pasauliu galima ne tik per susidūrimus su velniu. Pasakotos sakmės apie paslaptingas klaidžiojančias žvakutes⁶⁴. Kartais mėginama paaiškinti, iš kur tos žvakutės atsirado. Jos – dviejų pakartų mergaičių sielos, turinčios atbūti žemėje joms skirtą laiką⁶⁵. Tai dažnai Lietuvoje pasitaikantis tikėjimas, pasak kurio, vėlė kenčia žemėje ne už bausmę, o už tai, kad žmogus mirė ne laiku, t. y. per anksti⁶⁶. Kitoje sakmėje aptinkame analogišką tikėjimą apie sielų buvimą žmonių gyvenamoje sferoje, tik čia kūrinių personažų mirtis nėra smurtinė. Pasakojama apie Kiršino upelyje nuskenčiusias dvi mergaites. Po to ten vakarais iki dvyliktos valandos išeidavo dvi degančios žvakės, kurios žmonėms prisiartinus prapuldavo⁶⁷. Pakankamai gajus buvo tikėjimas sielų persikūnijimu. Sakmėje pasakojama, kaip žmonės pajauja ilgai giedantį gaidį. Tada pastebi, kad visiškai dingsta vėjas, nesigirdi nė garso. Daroma išvada, kad paukštyje buvo įsikūnijusi žmogaus dvasia⁶⁸. Panašūs tikėjimai plačiai paplitę visoje Lietuvoje.

Tikėta, kad siela įsikūnija gyvūnuose, augaluose, aplinkos objektuose. Ji turi atkentėti tam tikrą metų skaičių. Tačiau pažymėtina, kad minėtoje sakmėje tai nėra vertinama kaip bausmė – tai natūralus sielos persikūnijimas, žmogaus gyvenimo po mirties sąsa.

Turbūt nėra tokio regiono, kuriame nebūtų pasakotos sakmės apie pini-

⁵⁹ LTR 7451(339).

⁶⁰ LTR 7483(39).

⁶¹ LTR 7451(327).

⁶² LTR 7483(43).

⁶³ LTR 7451(192).

⁶⁴ LTR 7451(16, 308).

⁶⁵ LTR 7451(329).

⁶⁶ Beresnevičius G. *Dausos. Pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje*, Vilnius, 1990, p. 62–63.

⁶⁷ LMD I 621(66).

⁶⁸ LTR 7451(312).

gus. Ekspedicijos metu kalbinti žmonės dažniausiai atsiminė tik nuotrupas: pasakota, kad seniai užkasti pinigai dega mėlyna liepsna⁶⁹, raudona liepsnele⁷⁰; sakoma, kad dega auksas⁷¹. Tačiau yra sakmių su išplėtotais siužetais, kuriuose detalai apibūdinama, kaip tokius pinigus iškasti. Pasakojama, kad pinigai dega kas dešimt ir trisdešimt metų. Jeigu pinigai užsidega iki dvyliktos valandos, tai jie yra laimingi, o jei po dvyliktos – prakeikti. Kas tokius pinigus ras – laimės neturės⁷². Tačiau užkeikti būna ne visi pinigai. Pasakojama, kad žmonės išsikasė pinigų puodą, bet buvo labai nelaimingi, pinigus greitai išleido. Nesėkmių priežastis – vienas užkeiktas pinigas. Jį išmetus, pradeda sektis⁷³. Kituose regionuose užrašytose sakmėse apie pinigus nupasakojami būdai, kaip atskirti užkeiktą pinigą: reikia pinigų padalyti į tris dalis ir prie kiekvienos krūvelės uždegti žvakę. Jei krūvelėje yra blogas pinigas – žvakė užges⁷⁴. Taigi sakmėse apie pinigus atsispindi sena liaudies išmintis – su pinigais reikia elgtis atsargiai, ne pinigai suteikia didžiausią laimę ir jei suteikiama galimybė rasti daug pinigų, reikia mokėti tinkamai ja pasinaudoti.

Nepaprasta paparčio žiedo galia tikėta ir Baisogalos krašte. Vienoje sakmėje pateikiama galimybė gauti šį sėkmę nešantį objektą. Reikia šv. Jono naktį patiesti skarą ir laukti, bet jokiū būdu nesijuokti. Paparčio žiedą sukliudo gauti juokingas vaizdas: žmogus pamato atvažiuojančią vištą su šiaudų vežimu ir susijuokia⁷⁵. Tikėjimų apie paparčio žiedą nuotrupų atminė ir ekspedicijos metu kalbinti baisogaliečiai.

Pasakos

Pasakos Baisogalos krašte mėgtos sekti. Netoli šių vietų gyveno (Skomaičių k.) garsus pasakų pateikėjas Juozas Bružė, iš kurio užrašytos 53 pasakos. Dalis jų spausdinta pasakų rinkinyje „Stebuklingas žodis“⁷⁶. Ekspedicijos metu teko aplankyti šį kaimą. Žmonės dar atmena, kad J. Bružė tautosakininkams yra sekęs pasakų.

Pasakų sekimo tradicija šiame krašte, kaip ir visoje Lietuvoje, sparčiai nyksta ar, galima sakyti, jau yra sunykusi. Nors ekspedicijos metu užrašytas pluoštelis pasakų, tikėtina, kad jis neatspindi visos krašte gyvavusių kūrinių įvairovės. Kad pasakos mėgtos sekti, liudija pateikėjų prisiminimai ir jų pateiktos, deja, pasakų nuotrupos. Todėl čia remiamės daugiau rankraštine medžiaga ar publikuotais kūriniais. Tačiau ekspedicijos metu negausiai užrašytos medžiagos gretinimas su seniau surinkta atskleidžia įdomius dalykus.

Pateikėjai prisiminė, kad tėvai, seneliai sekdamo jiems stebuklines pasakas, bet dabar jie teatmena vos atskiras kūrinių detales. Antai Janina Dailidonienė prisimena, kad jai sekdamo pasaką apie raganą, kuri pavogė Onutę⁷⁷. Kiek galima spręsti iš detalių, tai yra pakankamai Lietuvoje populiaris stebuklinis pasaka „Bėgimas nuo raganos“⁷⁸. Stasė Noreikienė užsiminė, kad jai sekdamo pasaką apie Onytę ir Jonuką, kuris atsigerė iš avies pėdos ir pavirto avinuku⁷⁹. Tai labai populiaris pasaka⁸⁰.

Kaip jau buvo minėta, J. Jankūnas pasekė dvi stebuklines pasakas. Viena

⁶⁹ LTR 7451(15).

⁷⁰ LTR 7451(276).

⁷¹ LTR 7451(289).

⁷² LTR 7451(330).

⁷³ LTR 7451(193).

⁷⁴ KLPTK III, p. 290.

⁷⁵ BUL 84.

⁷⁶ *Stebuklingas žodis. Lietuvių liaudies pasakos*, par. K. Aleksynas, mel. par. Z. Puteikienė, Kaunas, 1985, p. 246–260.

⁷⁷ LTR 7451(230).

⁷⁸ AT 313H*.

⁷⁹ LTR 7451(285).

⁸⁰ AT 450.

pasaka ypač verta dėmesio. Tai pasaka apie utėlės odos batukus⁸¹. Palyginus su kitomis pasakomis, Lietuvoje tai nėra populiarus kūrinys – užrašyta 19 variantų⁸². Ekspedicijos metu fiksuotame variante pasakojama apie turtingą poną, kuris užaugina didelę utelę ir iš jos odos pasiuva dukrai kurpaites. Tada pateikia užduotį atspėti, iš kieno odos pasiūtos kurpaitės, žadėdamas atspėjusiam atiduoti dukrą į žmonas. Ateina jaunikaitis (velnias) ir pasako. Ponui tenka atiduoti už jo dukterį. Vakare jaunikaitis atvažiuoja su pulku išsivežti nuotakos į bažnyčią. Pakeliui kariatos ir žmonės prapuola, jaunoji lauke lieka viena⁸³. Matome, kad pasaka neturi dėsningos pabaigos. Peršasi mintis, jog tai yra pateikėjo asmeninė interpretacija, tačiau, norint tai patvirtinti, reikia apžvelgti kitus pasakos variantus. „Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo“ duomenimis, dauguma šios pasakos variantų baigiasi tipiškai: herojus (dažniausiai kvailys) kokiu nors būdu sužino, iš ko pasiūti batukai, atspėja ir gauna į žmonas karalaitę. Dėmesį patraukia du pasakos variantai, kuriuose užduotį įvykdo velnias⁸⁴, žaltys⁸⁵. Tada išsigandusi karalaitė sėda ant žirgo ir pabėga. Taigi pasaka išlaiko stebuklinei pasakai būdingas tendencijas – baigiasi laimingai, nors dingsta stebuklinei pasakai svarbus vedybų elementas. Yra dar vienas variantas, pateikiamas Mato Slančiausko rinkinyje „Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai“, tačiau čia pasaka neturi akcentuotos pabaigos, nes nėra suformuluota užduotis. Pasakojama, kad į vieno pono sviesto kubilą įkrenta utelė ir užauga labai didelė. Ponas kviečiasi visus pažiūrėti ir pasakyti, koks čia žvėris. Atvažiuoja ponu pasivertęs velnias ir pasako, kad čia esanti utelė⁸⁶. Įdomu, kad šie trys variantai yra užrašyti palyginti netoli vienas nuo kito. Galime daryti išvadą, kad jie yra būdingi būtent tam arealui. Taigi ekspedicijos metu užrašytas minėtas pasakos variantas nėra asmeninė pateikėjo improvizacija, o yra būtent tam kraštui būdingas kūrinys.

Tas pats pateikėjas pasekė visoje Lietuvoje paplitusią stebuklinę pasaką apie našlaitę padedančią verpti karvę⁸⁷. Pasaka yra kontaminuota, nuo jos vidurio perinama prie kitos stebuklinės pasakos apie pelenę⁸⁸. Čia negalime atsekti kokių nors dėsningumų, nes, katalogo duomenimis, panašių kontaminacijų užfiksuota beveik visuose Lietuvos regionuose. Veikiausiai šias dvi pasakas suartina jų bendros detalės: skriaudžiama herojė, aukšto statuso jaunikis, nepaprasti pagalbininkai. Pasakos pateikėjas neatmena daugelio detalių, daug kur „peršoka“, praleisdamas svarbius kūrinio etapus. Tai liudija, kad pasaka seniai nesekta ir gerokai primiršta. Tačiau kūrinys išsiskiria gražia pabaiga. Pateikėjas

ją pabaigia finaline formule: „*I daba gal' gyvena jie ten, gal' buvo vestuvės. Aš nežinau, aš nebuvoau. Būt' par barzdą varvėję, burnoj nė laša neturėje*“⁸⁹.

Stebuklinių pasakų kraitį papildo gausi rankraštinė medžiaga. V. Žaromskio rinkinyje aptinkame populiarių buitinės⁹⁰ ir stebuklinės⁹¹ pasakų junginį⁹², visuose Lietuvos regionuose gerai žinamus kūrinis apie karalaitę karste⁹³, burtininką ir jo mokinį⁹⁴, suvartusį į krepšį velnius⁹⁵, karalaitę ant stiklo kalno⁹⁶, auk-

⁸¹ AT 621.

⁸² KLPTK I, p. 283.

⁸³ LTR 7451(356).

⁸⁴ LTR 1881(3).

⁸⁵ LTR 3107(141).

⁸⁶ SiŠLSA 310.

⁸⁷ AT 511.

⁸⁸ AT 510A.

⁸⁹ LTR 7451(368).

⁹⁰ AT 1653B.

⁹¹ AT 307.

⁹² LTR 787(2).

⁹³ AT 307, LTR 988(53).

⁹⁴ AT 325, LTR 786(51).

⁹⁵ AT 330B, LTR 787(3).

⁹⁶ AT 530, LTR 988(46).

so paukštį, auksakartį arklį ir auksaplaukę panelę⁹⁷. Pasekta reta pasaka apie kareivį ir titnago skiltuvą⁹⁸. Lietuvoje jos užrašyti tik 39 variantai⁹⁹. Fiksuota pasaka apie žmogų, kuriam, suvalgius obuolių, išdygo ragai¹⁰⁰. Šiame regione užrašytas tekstas išsiskiria savita detale: suvalgiusi stebuklingų obuolių, visa karališkoji šeimyna pavirsta ožiais¹⁰¹. Pasakoje apie stipruolį ir jo bendrakeleivius¹⁰² atsispindi nepaprasta stipruolio kilmė. Paprastai galiūnas gimsta iš meškos ir moters sąjungos. Valatkonių k. pasektame pasakos variante stipruolis ateina į šį pasaulį, kai miške uogavusią mergaitę nusineša į savo urvą ir čia su ja apsigyvena liūtas¹⁰³. Beje, kitame variante, pasektame A. Urbono, vietoj liūto figūruoja meška¹⁰⁴.

Užrašyta populiari pasaka apie tris nepaprastus kūdikius¹⁰⁵. Minėto varianto siužetas turi įdomų elementą. Tradiciškai pasakojama, kad sesuo karalaičiui pagimdo žadėtąjį sūnelį, kurio kaktoj saulė, pakaušy mėnuo, o iš šalių po žvaigždutę; seserys/anyta sukeičia kūdikį su gyvūnu ir parašo karalaičiui apie neįprastą naują gimimą. Tuo tarpu aptariamame variante pamotė rašo laišką, kad karalaičiui gimė sūnus, kurio kaktoj katė, pakaušy žiurkė, o iš šalių po peliukę¹⁰⁶. Beje, panašus elementas atsikartoja ir M. Slančiausko medžiagoje. Rinkinyje „Šiaurės Lietuvos pasakos“ skelbtoje pasakoje vaizduojama, kaip laumės raganos parašo laišką, jog gimęs sūnus, kurio kaktoje šuva, pakaušyje kalė, visas skauduliuotas (arba, kaip paminėta pastaboje, dar sakydavo „*velns kakto, žaltys pakaušy, visas skauduliuos*“)¹⁰⁷.

Ekspedicijos metu neužrašyta pasakų apie kvailą velnią, o rankraštinėje medžiagoje aptikta tik keletas tokių kūrinių. Tai valatkoniško A. Urbono pasektas pasakų apie kvailą velnią junginys¹⁰⁸. Antrą pasaką pasekė to paties kaimo gyventojas Kostas Zubas. Kūrinyje komiškai pateikiama paniška velnio baimė moteriai¹⁰⁹.

Aptikta tik viena pasaka-legenda¹¹⁰. Kūrinyje atsispindi tikėjimas, kad be Dievo pagalbos žmogus nieko negali pasiekti.

Daugiausia atsiminta ir pasekta buitinių pasakų. Tai nedidelės apimties nuotaikingi kūrinių, dažnai turintys komizmo elementų. Galbūt dėl šių ypatybių jie giliau įsivėję į pateikėjų atmintį. Dar ir dabar kartais jie papasakojami kaip linksmi anekdotai, nes pateikėjai labai neblogai prisimena jų siužetus. V. Žaromskio rinkinyje aptinkamas labai populiarus visoje Lietuvoje kūrinys apie kvailį, apgaunantį ir pražudantį savo brolius¹¹¹. Savita kontaminacija pasižymi kūriny, susidedantis iš penkių pasakų: keturių buitinių bei vienos formulinės¹¹². Tai buitinių pasakų apie žąsies dalybas¹¹³, žmogų, įteigusį savo žmonai, kad snigo riestainiais¹¹⁴, meilužio išvijimą¹¹⁵, be ugnies verdantį puodą¹¹⁶ bei formulinės pasakos apie sudegusį pono dvarą¹¹⁷ junginys.

Labai populiarių būta buitinių pasakų apie čigono sukčiavimus. Šių pasakų čigonas pasižymi gudrumu, gebėjimu išsisukti iš kebliausių situacijų. Už-

⁹⁷ AT 550, LTR 787(4).

⁹⁸ AT 562, LTR 787(1).

⁹⁹ KLPTK I.

¹⁰⁰ AT 566.

¹⁰¹ LTR 786(50).

¹⁰² AT 301B.

¹⁰³ LTR 786(52).

¹⁰⁴ LTR 988(45).

¹⁰⁵ AT 707.

¹⁰⁶ LTR 212(2).

¹⁰⁷ SIŠLP 101.

¹⁰⁸ AT 1000 + 1002 + 1004, LTR 988(50).

¹⁰⁹ AT 1164A, LTR 786(1).

¹¹⁰ AT 830B, LTR 988(58).

¹¹¹ AT 1535, LTR 787(6).

¹¹² LTR 786(49).

¹¹³ AT 1533.

¹¹⁴ AT 1381.

¹¹⁵ AT 1358C.

¹¹⁶ AT 1539.

¹¹⁷ AT 2040.

rašyta savita pasakos apie čigono burtus¹¹⁸ atmaina: čigonas gudrumu įkalba žmogų sėsti į kubilą ant kiaušinių, o pats tuo metu apvagia namus. Pasakos populiarumą tarp šio krašto žmonių rodo keturi jos užrašymai. Tiesa, šiek tiek skiriasi kai kurių poelgių interpretavimas. Viename variante šeimininkas sėda ant kiaušinių įtikintas, kad toks veiksmas atneš laimę į namus¹¹⁹, kitame – kad susilauks vaikų¹²⁰. Arba naivus žmogelis ne tik įtikinamas, kad tokiu būdu gaus aukso, bet dar jam įbrūkama lazdelė, kuria pamosavus jis galėsias prišaukti/atšaukti lietų¹²¹. Pasakota ir apie kitus nuotaikingus čigono nuotykius. Čigonas vagia, o išpažinties metu sugeba taip išsisukti, kad lieka nenubaustas¹²². Čigonas pavagia klebono laikrodį, o per išpažintį jam prisipažįsta įvykdęs vagystę. Klebonui liepus daiktą gražinti savininkui, čigonas atkiša jį bažnyčios tarnui, bet šis neima¹²³. Arba čigonas apvagia kleboną, o per išpažintį kalba alegorijomis¹²⁴. Kituose kūriniuose taikliai apibūdinama čigono būdo savybė – tinginystė. Čigono išradingumas atsispindi kūriniuose, pasakojančiuose, kaip šis personažas dirba ūkio darbus – sugeba pasisamdyti pjauti šieno, bet taip ir neįvykdo jam skirto darbo¹²⁵. Susidera dėl pinigų už nupjautą šieną, nieko nedirba, o paskui pareiškia, kad jam per mažai sumokėta ir jis „pačėravosias“, kad nupjautas šienas iš naujo atsistotų¹²⁶. Arba parsisamdęs pjauti žolę, čigonas išreikalauja pusryčių, pietų, vakarienės, o sočiai pavalgęs dingsta¹²⁷.

Ekspedicijos metu užrašyta buitinė pasaka apie nevykėlio jaunikio piršlybas¹²⁸. Pasakojama apie berną Jurgį, kuris nori vesti, susiranda piršlį ir išvyksta pirštis¹²⁹. Pasakos komizmas sustiprinamas prijungiant kitą giminingą pasaką apie jaunikį, kuris piršlybų metu pas jaunosios šeimą dėl etiketo neišmanymo lieka nevalgęs, o naktį, sugalvojęs slapčia pasisotinti, tamsoje supainioja objektus¹³⁰. „Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo“ duomenimis, ši pasaka yra populiari (užrašyti 38 variantai), o junginyje su pasaka AT 1691 užfiksuoti 6 variantai, daugiausiai Žemaitijoje¹³¹.

Jaunikio paieškos rasti tinkamą nuotaką atsispindi pasakoje apie trijų savaičių tešlą¹³². Pas jaunosios tėvus atvykęs piršlys primokina jaunąją apsimesti sergančiu ir prašo „vaistų“ – duonos tešlos, pridžiūvusios ant jaunosios. Jaunoji nudžiunga, nes turinti net trijų mėnesių senumo tokios tešlos¹³³. Piršlybų tema plėtojama ekspedicijos metu užrašytoje pasakoje apie neprimatančią mergaitę, pas kurią atvyksta piršliai¹³⁴. Mergaitė nori pergudrauti piršlius ir padėjusi ant slenkščio adatą dedasi ją matanti¹³⁵. Tiesa, pasaka stokoja pagrindinio komiško elemento, kuris demaskuoja apgavikę. Veikiausiai pateikėjas jį bus pamiršęs. Antai kituose variantuose mergaitė, sėkmingai „pamačiusi“ adatą, puola mušti ąsotį, galvodama, kad tai katė.

Pasekta palyginti reta buitinė pasaka, kurioje šaipomasi iš moters šventeiškumo – apsimestinio pasninkavimo¹³⁶. Pateikėja išlaiko tradicinį pasakos siužetą: tarnaitė apsimesta nevalganti visą gavėnią, o kai niekas nemato, prisi-

¹¹⁸ AT 1629*.

¹¹⁹ LTR 7483(25).

¹²⁰ LTR 7451(52).

¹²¹ LTR 7451(324).

¹²² AT 1807A, 1807.

¹²³ LTR 7483(22).

¹²⁴ LTR 7483(23).

¹²⁵ AT 1736, 1561.

¹²⁶ LTR 7483(27).

¹²⁷ LTR 7483(28).

¹²⁸ AT 1691B.

¹²⁹ LTR 7451(323).

¹³⁰ AT 1691.

¹³¹ KLPTK II.

¹³² AT 1453***.

¹³³ LTR 7483(32).

¹³⁴ AT 1456.

¹³⁵ LTR 7451(45).

¹³⁶ AT 1373A.

kerta kaip reikiant ir toliau „badauja“¹³⁷. Tos pačios pateikėjos pasektame kitame pasakos variante šeiminkės apsimetinėjimas yra motyvuotas: ji tingi dirbti, todėl apsimeta ligone, negalinčia nei valgyti, nei dirbti¹³⁸.

Moters suktumas išryškinamas pasakoje apie velnią, kuris nesugeba sukiršinti draugiškai gyvenančios šeimos¹³⁹. Tai visoje Lietuvoje labai paplitusi pasaka (159 variantai). Velnias gundo jaunavedžius susipykti trejus metus, bet jam nepavyksta, o boba tai padaro per labai trumpą laiką. Tada velnias ima bijoti bobos¹⁴⁰. Pasakoje atsispindi sena tiesa – tik moteris geriausiai išmano žmonių tarpusavio santykius, jos valioje yra gebėjimas šeimą sutaikyti ar sukiršinti. Aptikta tik viena pasaka bažnytine tematika. Tai kūrinys apie zakristijoną, einantį išpažinties¹⁴¹. Iš bažnyčios tarnų daugiau pasišaipoma negausiai užrašytuose anekdotuose.

Iš ekspedicijos metu užrašytų ir iš rankraštyno imtų kūrinių susidaro gana išsamus Baisogalos krašto gyventojų tikėjimų, pasaulėžiūros, gyvenamosios vaizdas. Matome, kaip pakito pasakojamosios tautosakos žanrinis repertuaras. Tarp ekspedicijos užrašymų dominuoja sakmės, tikėjimai. Iki šiol gana populiaros sakmės apie velnią, klaidžiojančias žvakeles, tikėjimai apie mirtį rodančius ženklus. Tuo tarpu labai mažai užrašyta pasakų, kiek populiareesnės buitinės (ypač apie čigonus). Tuo tarpu rankraštine medžiaga liudija šiame krašte gyvenusių puikių pasakų sekėjų, mokėjusių stebuklinių, buitinių pasakų. Daugelis ekspedicijos metu užrašytų kūrinių yra fiksuoti rankraščiuose.

Nors senąją kartą ir keičia kita, tačiau esminiai pasaulėžiūros dalykai vis dėlto išliko ir jie veikiausiai bus perduoti ateinančiai kartai. Ir tai nutiks jei ne žodine forma, tai bent jau rašytiniu pavidalu, nes savo krašto kūrinius vietiniai gyventojai noriai skaito tautosakos šaltiniuose. Prie to prisidės ir čia skelbiami ekspedicijos metu surinkti bei iš rankraščių atrinkti tautosakos kūriniai.

Sutrumpinimai

AT – The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography.

Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen (FFC No 3) Translated and Enlarged by Stith Thompson, *FFC Communications*, Helsinki, 1961, No 184.

BUL – Balys J. *Užburti lobiai. Lietuvių liaudies sakmės*, Nida, 1958, nr. 22.

KLPTK I – Kerbelytė B. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, Vilnius, 1999, t. 1: Pasakos apie gyvūnus. Pasakėčios. Stebuklinės pasakos.

KLPTK II – Kerbelytė B. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, Vilnius, 2001, t. 2: Pasakos-legendos. Parabolės. Novelinės pasakos. Pasakos apie kvailą velnią. Buitinės pasakos. Melų pasakos. Formulines pasakos. Pasakos be galo.

KLPTK III – Kerbelytė B. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, Vilnius, 2002, t. 3: Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos.

KŽA – *Žemės atmintis. Lietuvių liaudies padavimai*, par. B. Kerbelytė, Vilnius, 1999.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

SIŠLP – *Šiaurės Lietuvos pasakos*, sur. M. Slančiauskas, par. N. Vėlius ir A. Seselskytė, red. K. Aleksynas, Vilnius, 1974.

SIŠLSA – *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*, sur. M. Slančiauskas, par. N. Vėlius ir A. Seselskytė, red. K. Aleksynas, Vilnius, 1975.

VEMD – *Ežeras ant milžino delno. Lietuvių liaudies padavimai*, sud. N. Vėlius, Vilnius, 1995.

¹³⁷ LTR 7451(172).

¹³⁸ LTR 7451(173).

¹³⁹ AT 1353.

¹⁴⁰ LTR 270(511).

¹⁴¹ AT 1777A*, LTR 988(41).

Straipsnio rankraštis gautas 2005 10 12, serijos „Lietuvos valsčiai“
Mokslo darbų komisijos įvertintas 2008 02 21, skelbti parengtas
2008 10 08.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje
„Baisogala“ (vyr. redaktorius ir sudarytojas *Jonas Linkevičius*).

Straipsnio kalbos redaktorė *Albina Venskevičienė*, korektorė *Rasa Kašėtienė*,
anglų k. redaktorius, vertėjas *Alozas Pranas Knabikas*.

Straipsnio priedai, skelbiami atskirai – specializuotuose skyriuose:

1. Straipsnio santrauka ir jos vertimas į anglų kalbą.
2. Žinios apie autorių.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2008 10 10, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2008 10 13.

© Skelbiant ar bet koku būdu panaudojant bet kurį svetainės www.llt.lt tekstą ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti interneto svetainės „Lietuvos lokaliniai tyrimai. www.llt.lt“ visą nesutrumpintą pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio paskelbimo svetainėje www.llt.lt datą.